

КОНЦЕПЦІЯ КОМУНІКАТИВНОСТІ СМISЛУ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

У даний час усе більш явним стає практична суперечність між реальним місцем категорії смислу в культурі і тими філософськими концепціями смислу, які можна вважати переважними. Функціонування цієї категорії давно вийшло за рамки філологічної дисципліни, де смисл завжди пов'язувався з одиницями мови і текстами, з них побудованих. Розширення сфери впливу знакових процесів, інформатизація суспільства в цілому привели до росту багатомірності змісту поняття «смисл», що саме по собі не вимагає аналізу й усвідомлення.

На наш погляд, категорія смислу чітко здобуває статусу філософської категорії, у всякому разі, розвивається в цьому напрямку. Цілий ряд світоглядних, гносеологічних, логічних, методологічних, аксіологічних проблем формуються й обговорюються зі застосуванням поняття «смисл». Носієм смислу може бути будь-який об'єкт, будь-яка ознака, будь-яке відношення в об'єкті — за певних умов. Що це за умови? Чи існує щось загальне в різних ситуаціях вживання слова «смисл»? Нас цікавить смисл фрази, смисл тексту, сенс життя, смисл історії, смисл вчинку, смисл політики, смисл твору мистецтва, нарешті, ми обговорюємо проблему породження і функціонування смислів-цінностей, смислів-концептів, що організують життя певного суспільства і людства в цілому. Навіть традиційні онтологічні проблеми не обходяться без цієї категорії — існують вирази, які цілком застосовуються як «смисл події», «смисл динаміки подій», «смисл буття», «смисл часу» і т. п.

З іншого боку, протягом ХХ сторіччя складається і формується визнання того, що не тільки безпосередній процес передачі і переробки інформації, будь-яка спільна практична діяльність людей спирається на комунікацію, діалог, спілкування, а процес самопізнання, рефлексії, самовизначення людини неможливий без відсилання до іншого, а також процес освоєння дійсності, добування інформації і тим більше її організація в соціально значимих формах можлива завдяки комунікативності людської свідомості.

Простежимо процес формування даного положення. На початку ХХ століття Е. Гуссерль висунув положення про те, що свідомість має інтенціональну природу, тобто свідомість функціонує тільки в спрямованості на об'єкт, свідомості самої по собі, не спрямованої ні на що, бути не може [1]. Учень Е. Гуссерля, Г. Г. Шпет, продовжив феноменологічну традицію вивчення свідомості і пішов далі, твердючи, що принциповою особливістю людської свідомості є не тільки її інтенціональність, але і те, що формування свідомості відбувається тільки за допомогою впливу іншої свідомості. Тобто самосвідомість формується тільки через спостереження і спілкування з іншою, більш розвитою свідомістю, знайти Я можна через виявлення Іншого Я [2]. Цю думку розвиває й О. А. Івакін,

тверджучи, що людина, народившись, володіє лише передумовою свідомості, свідомість може сформуватися лише за умови постійної комунікації, спілкування оточуючих з цією потенційною свідомістю [3].

Те, що утвориться у свідомості в процесі її формування, — «набір смислів», на який спирається людина, вступаючи у взаємодію з зовнішнім світом (з іншими людьми в тому числі) — Е. Гуссерль позначив поняттям «життєвий світ» [4]. Ю. Габермас уточнив це поняття, зробивши акцент на тім, що життєвий світ — це досвід, що має комунікативну природу, що і є полем досягнення взаємності між людьми; людина виростає в ньому, не піддаючи його сумнівові і не міркуючи про його наявність, оскільки він створюється інтерсуб'єктивно, у згоді з іншими людьми, що належать до даного співтовариства [5]. Про несвідомо існуючий «набір смислів», що має несвідому і соціальну природу, з яким людина вступає в доросле життя і яке коректує протягом усього життя, говорили багато філософів, називаючи це явище різними термінами: Г.-Г. Гадамер говорив про «традицію» [6], Р. Барт і Ж. Деррида ввели поняття «текст» [7; 8]. Усі ці автори відзначали, що, вступаючи в комунікацію, людина приблизно окреслює для себе предметну зону комунікації й активізує в пам'яті той «набір смислів» (черпається з «життєвого світу», «традиції», «тексту»), що відповідає цій предметній галузі, тобто припускає наявність якого-небудь змісту в кожній конкретній ситуації взаємодії.

У такий спосіб ми можемо виділити ще одне положення: будь-який об'єкт для людської свідомості має презумпцію осмислення.

Відзначимо також, що традиційно поняття «смысл» розглядається в рамках дослідження мови, але очевидно, що в поле компетенції смыслу входять не тільки комунікація, текст, знакові системи, але і «смысл часу», «смысл історії», «смысл вчинку», «смысл життя», «смысл музики». Але все-таки прояснити ці смысли як для себе, так і для інших можливо тільки за допомогою мови. Отже, мова є медіумом у процесі розуміння і виробництва смыслу, оскільки знання мови — це знання того, якими мовними одиницями в яких обставинах можна виразити смысл, тобто знання мови — це знання засобів її вживання (Л. Вітгенштейн [9]).

Таким чином, смысл як необхідний феномен людської свідомості, виникаючи як особистісна (індивідуальна) інтенція усвідомлення (осмислення), оформляється тільки в комунікативних процесах і здобуває інтерсуб'єктивний статус у мовному вислові (слові, пропозиції, тексті).

Ми можемо твердити, що у філософії ХХ століття поступово формується нова парадигма у вивченні смыслу — комунікативна. Суть її полягає в утвердженні комунікативної природи смыслу як такого. Справа не тільки в тім, що будь-який зміст народжується в процесі комунікації, з цим твердженням ніхто і не сперечається. Справа в тім, що будь-який смысл є комунікативним у тім аспекті, що він народжується не тільки в підсистемах адресанта та адресата, він народжується в процесі їхнього зіткнення, взаємодії. Навіть якщо зміст автора і читача не збігаються (або навіть суперечать один одному), сам факт цієї розбіжності змінює як вихідні змісти, так і те загальне смыслове поле, що складає контекст комунікації. Наявність розходжень у частинах впливає на власти-

вості цілого. Сформульований (перший) принцип — *принцип комунікативності* — задає загальну настанову дослідження: розглядати будь-який смисл тільки в комунікативній ситуації.

Другий принцип — *принцип об'єктивності і стійкості смислу* — затверджує надособистісний характер смислу. Смисл об'єктивний у тім аспекті, що вільно розуміється і приймається різними комунікантами, транслюється в соціумі, зберігається в соціальній пам'яті, функціонує в соціумі незалежно від тієї комунікативної ситуації, у якій він виник.

Третій принцип — *принцип множинності смислів*. Цей принцип розуміється, по-перше, як визнання множинності засобів вживання мови в процесі комунікації, по-друге, як наслідок різноманітності видів комунікації, її рівнів і елементів.

Поняття «мовна гра», «засіб вживання» мови (знака) можна назвати фундаментальними поняттями семантики ХХ століття. За нашим глибоким переконанням, вибір засобів вживання мови, знака, знакових конструкцій детермінований видом комунікації, її цілями і рівнями. Довільним і сугубо суб'єктивним його назвати не можна. У цьому пункті висновки представників постмодерна «значно перебільшені». Різноманітність видів і рівнів процесу комунікації обумовлює різноманітність смислів. Тут варто розрізнити суб'єкти комунікації. Відношення адресанта й адресата може виступати як відношення «я — я», «я — ти», «я — ми», «я — вони», «ми — вони», «соціум — соціум» і т. п. Якщо носієм смислу виступає предмет природи або який-небудь інший об'єкт, то він функціонує так само, як і будь-яка знакова конструкція, і залучений у суб'єкт-суб'єктне відношення.

Істотним для нас є розуміння тієї обставини, що розходження між різними видами комунікації не виключає наявності в них загальних моментів. Наприклад, наукова і художня комунікація завжди протиставляються одна одній. Зокрема, Г. Фреге в науковому понятті, судженні розрізняв значення і смисл, а в художній мові для нього є тільки смисл, а значень там немає [10]. Однак існує й інша думка, що і художній текст має екстенціонал [11] — тільки це може бути елементом можливого, але не обов'язково існуючого світу. При цьому сам вибір їхнього деякого спектра можливостей — передумова різноманіття художніх смислів. На наш погляд, це риса не тільки художньої комунікації, але будь-якої комунікації, у тому числі наукової. Всякий смисл варіативний.

Четвертий принцип дослідження смислу — *принцип системності*. Будь-який смисл має визначену цілісність і, отже, може бути поданий як система. У будь-якому смислі, як у будь-якій системі, є три рівні: концепт (системоутворююча ознака), структура і субстрат [12].

У процесі продукування смислу адресантом S_1 як концепт виступає вихідна ідея, задум майбутнього тексту-повідомлення (ціль, ціннісна настанова, мотив і т. п.). Як структура виступає знакова форма реалізації смислу, як субстрат — слова, обрані для цієї форми. Смисл тексту будується разом з текстом, форма тексту «добирається» під задум-концепт. Це може бути раціонально контрольований процес, а може бути й інтуїтивний, неусвідомлений.

У процесі розуміння смислу адресатом S_2 як концепт виступає знакова форма тексту і по ній реконструюється той смисл і елементів, і цілого тексту, що створив S_1 . Процес реконструкції — завжди творчий процес; ступінь збігу смислів S_1 і S_2 може бути різним, ці смисли можуть навіть конфліктувати.

Синтез смислу при цьому — це результат зіткнення двох двоїстих систем, що перетворює (у більшому або меншому ступені) обидва вихідних смисла. Якщо ж перед нами полілог, поліфонія, то це, із системної точки зору, — процес утворення нової єдності, нової системи з безлічі підсистем. Тут головне — пошук концепту — системоутворюючої ознаки (мети, цінності, принципу, засобу входження, включення в універсум і т. п.).

Таким чином, смисл — це завжди цілісний, системний образ, що виникає в процесі комунікації за допомогою знакових форм, що сприяє входженню людини в якийсь більш широкий контекст свого буття.

Література

1. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. — М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. — Т. 1.
2. Шпет Г. Г. Философские этюды. — М.: Прогресс, 1994. — С. 102.
3. Ивакин А. А. Диалектическая философия. — Одеса: Юрид. л-ра, 2003. — С. 94.
4. Гуссерль Э. Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Кризис европейского человечества и философии. Философия как строгая наука. — Минск; М., 2000. — С. 601.
5. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ // Сроменко А. М. Комунікативна практична філософія: Підручник. — К., 1999. — С. 310–322.
6. Гадамер Г.-Г. Истина и метод. — М.: Прогресс, 1988.
7. Барг Р. Нулевая степень письма // Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму. — М., 2000. — С. 50–97.
8. Деррида Ж. Différance // Гурко Е. Тексты деконструкции. — Томск, 1999.
9. Витгенштейн Л. Философские работы. — М., 1994. — Ч. 1. — С. 75–320.
10. Фреге Г. Логика и логическая семантика. — М., 2000. — С. 235.
11. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. — Л., 1972. — С. 21.
12. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. — М.: Мысль, 1978.

УДК 341.1/8+351.746

А. О. Фальковський

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ (АНАЛІЗ ПОГЛЯДІВ Ю. ГАБЕРМАСА)

Юрген Габермас є одним з найбільш відомих філософів сучасності. У сферу його інтересів входить широке коло питань: від міжнародного права та громадянського суспільства до майбутнього природи людини. Але особливо актуальними є його погляди на проблеми безпеки, що привернули увагу Ю. Габермаса у контексті осмислення ролі міжнародного права у наш час.

Сучасне суспільство переживає складний та суперечливий етап. Перед людством постає проблема збереження гуманістичних надбань у політико-правовій